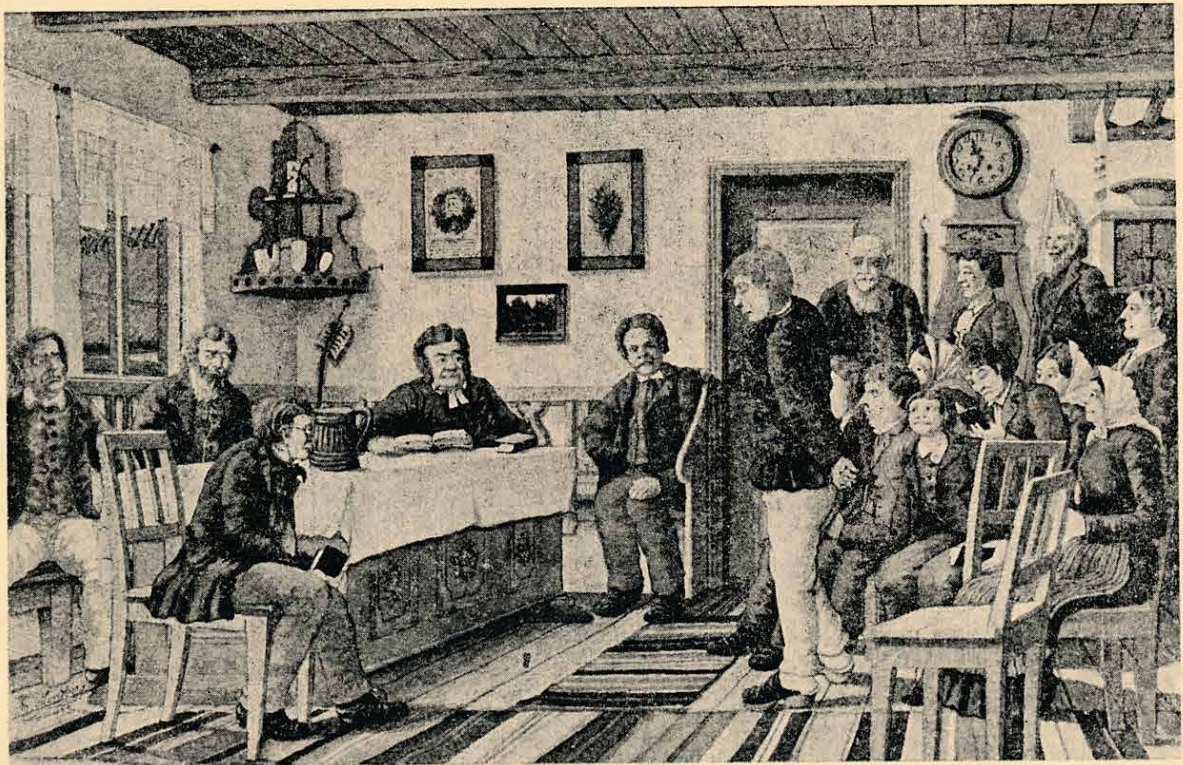

BYARBORNET

DEN SKÅNSKA

HEMBYGDSTIDNINGEN

HUSFÖRHÖR I SKÅNE

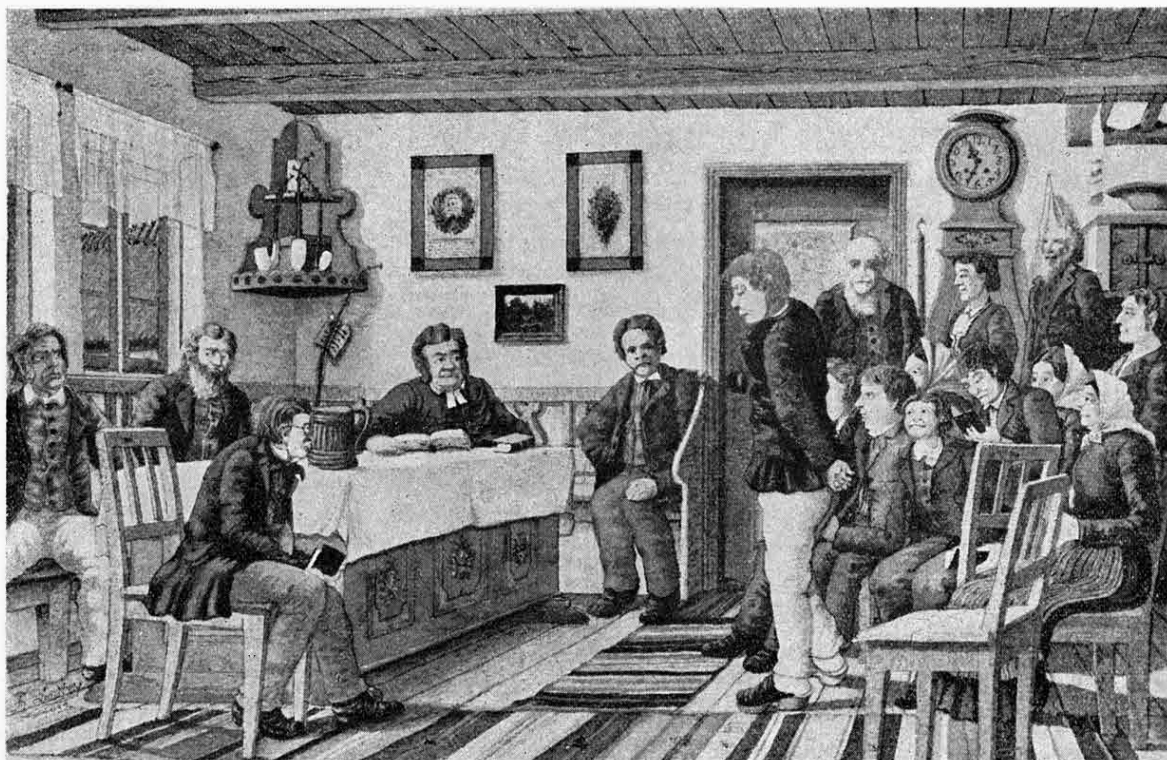
Akvarell av Frans Lindberg

Husförhören i Skåne

ANTECKNINGAR

av

HELGE ANDERSSON

HUSFÖRHÖR I SKÅNE

Akvarell av Frans Lindberg

ÄNNU FÖR HUNDRA ÅR SEDAN satte husförhören sin prägel på allmogens liv. Socknarna voro efter storlek och folktäthet indelade i husförhørsrotar. Med dessa anställde prästen med jämna mellanrum förhör i innanläsning och katekeskunskap. För sina kunskaper erhöilo sockenborna betyg, som antecknades i husförhörslängderna under rubriker sådana som: Innantill, Luthers Kateches, Förklaringen, Förstår. Husförhören förrättades som namnet anger i enskilda hem och gingo på omgång bland byns gårdar. Vanligen avslutades förhöret med ett kalas, det s. k. husförhörsgillet,

som var ett eftertraktat och uppmuntrande inslag i den grå vardagen.

Husförhören äro säregna för svenskt kyrkoliv och sakna motstycke i andra protestantiska länder utom i Finland. Upphovet till husförhören är att söka i 1686 års kyrkolag, där det stadgas: "Prästerna skola hålla vissa längder på alla sina åhörare, hus ifrån hus, gård ifrån gård, och veta besked om deras framsteg och kunskap uti deras kristendomsstycken, driva med flit därpå, att barn, drängar och pigor lära läsa i bok och se med egna ögon, vad Gud i sitt heliga ord bjuder och befäller." I det s. k.

konventikelplakatet 1726 anbefalldes genom skärpta bestämmelser husförhören för folkets kristliga upplysning. Prästerskapet ålades att troligen vårda sin anförtrorde hjord, att icke nöja sig med de vanliga katekesförhören i kyrkan utan även sammankalla några hus i staden eller byar på landet för att förhöra dem i kristendomskunskap och föra dem till den rätta salighetens grund. Kompletterande kungliga förordningar 1735 och 1743 ålade folket att vid vite infinna sig till husförhör.

I Skåne upprätthölls husförhörsinstitutionen i sin strängaste form på 1840- och 1850-talen. Av prästerskapet voro husförhören högt uppskattade och lovprisade, av allmogen däremot föga eller alls intet älskade. Idealiserande skildringar om husförhör finns det visserligen gott om i litteraturen, men de härröra undantagslöst från prästerligt håll eller från författare, som utgått ur prästhem.

Allmogens omdöme om husförhören och värdet av dessa står i bjärt kontrast till prästerskapets. Den från bondesläkt härstammande skånska författarinnan Eva Wigström, som hade för sin tid ovanligt sunda åsikter i religiösa och sociala spörsmål utdömer således totalt husförhören. I en liten skrift "Allmogeseder i Rönnebergs härad på 1840-talet" ger hon en livfull skildring av ett husförhör sådant hon själv upplevt det i sin hemsocken Asmundtorp. Om allmogens förberedelser till ett husförhör heter det: "Ett sakta sorl mötte en redan i porten. I stall, i dränghus, på logar, i kök — öfverallt satt eller låg nämligen folk med katekeser i händerna och rabbade allt hvad de förmådde, utan annan tanke eller önskan än att, så bra sig göra lät, kunna minnas, hvilken fråga och hvilket stycke, som hörde ihop." Själva husförhöret beskriver Eva Wigström på följande sätt: "Prästen satt på högtidshyendet på bordändsbänken, framför honom låg bibeln, katekesen och kyrkoboken. Jag känner ännu den beklämda luft, som låg öfver de kring väggarna bänkade offren. Endast flugorna rörde sig fritt, blott honorna i kakelugnsbänken voro ogenerade. Och så började sorgespelet, ty för sådana måste jag anse husförhören. En med otålighet och vrede kämpande präst, en förskrämd ungdom, som flock efter flock, hvarje hushåll för sig, ropades fram till bordet för att försöka läsa ett par värser ur bibeln, medan alla bokstäfverna dansade för de mera räddas ögon, ock därpå ramsa upp ord, hvilka för dem ej egde den ringaste mening — var det kristligt? — — — De frågor och svar, som där växlades om heliga

ting, vittnade å ena sidan om en stendöd lärobyggnad och å andra om den gränslösaste tankeförvirring, när det blef fråga om att ordna och namngifva alla skärfora i denna på husförhören sönderplockade byggnad." Från ett husförhör på Österlen 1859 har Henrik Wranér tecknat ypperliga situationbilder i skildringen "Sillamjölken till husförhörs."

En bevarad tradition ger ytterligare belägg för allmogens negativa inställning till husförhören. Arkivarien vid Landsmålsarkivet i Lund, fil. dr Ingemar Ingers har gjort en undersökning om husförhören i den folkliga föreställningen och upptecknat många gamla talesätt om husförhören. Från Flädie uppges sålunda här talesättet: "De va de varsta di visste. Di va så di darra på husförhör." Betecknande är också en bondpigas yttrande, att "om sommaren har vi åska å om vintoren har vi husförhören, å de e lia galed."

Prästerskapet bidrog inte till att humanisera husförhören och göra dem populära bland allmogen. Med stöd av lagen och de kungliga förordningarna bedrovo prästerna tvärtom på sina håll ett fullkomligt skräckregemente med husförhören. Så ett par prostar i Vemmenhögs härad. Om en prost i Kjellstorp berättas (Schönbeck, Prelater sid. 411), att han vid ett husförhör 1845 fullkomligt förlorade fattningen. När husförhöret pågått till långt ut på aftonen, begärde en bonde att få lov att gå hem och sköta om sina kreatur. Detta vägrades honom två gånger, och när han förnyade sin önskan en tredje gång, tilldelades han av prosten tre örfilar. Om en kyrkoherde i Skanör har dr Ingers upptecknat: "De va en fase for folked, når di skolle upp å lese for han", och om en kyrkoherde i Bunkflo och Hyllie: "Svarede di ente rätt, så ble han så arri." Än i dag har ordet husförhör en ödesdiger och olycksbådande klang.

Av de högre klasserna negligerades husförhören i mycket stor utsträckning. Ståndspersoner synas genom en tyst överenskommelse med prästerskapet ha varit fritagna från bevisandet av husförhör. De av prästerna förda s. k. husförhörlängderna uppta nämligen aldrig några medlemmar av herrskapsfamiljerna såsom närvarande vid förhören. En muntlig tradition kan också genom talrika exempel bekräfta, att socknarnas herrskapsfolk helt enkelt uteblev från husförhören utan påföljd, medan det alls icke gått för sig, att allmogen blivit borta. Situationen karakteriserades i en debatt i Lunds

teologiska förening 1883 med orden "drängar och pigor kunde det passa att gå på husförhör, men för andra stämplas det nära nog som ohederligt."

Emellertid skulle 1880-talet medföra husförhörsinstitutionens upplösning. Vid den frambrytande naturalismen och materialismen skakades den gamla samhällsordningen i sina grundvalar. En ny epok bröt in med oemotståndlig styrka. De nya vindarna i tiden åstadkommo i många stycken en strömkantning i folks liv och tänkesätt. Respekten för kyrkan, dess institutioner och tjänare uttunnades. En belysande bild av det nya läget ge de samtida ämbetsberättelserna. Sålunda gav pastor i Husie och V. Skrävlinge 1884 fortfarande ett gott betyg åt bönder och åboar, medan torpare och husmän inte längre besökte husförhören så flitigt och likaså visade "den lösa arbetarebefolkningen mycken försummelse och serskilt utmärka sig härutinnan de som äro kyrkoskrifna å kritbruken i Qvarnby samt i de s. k. Sofielundshusen inom V. Skreflinge." Stor blev säkerligen lättnaden bland folk, när man på 1880-talet märkte att man kunde skolka från husförhören utan efterräkningar. 1888 upphävdes förordningen om bötesstraff för försummelse av husförhör. Ett allmänt omdöme om husförhören på skånska landsbygden är: "De va väl ad di fårrsvant, de va itt faselet tvång."

I folktraditionen inta husförhören en framträdande plats och omges med en rikhaltig flora av anekdoter, som väl vittnar om den blandning av löje och allvar som präglade husförhören. Otaliga tragikomiska episoder, dråpliga scener och tokiga svar leva ännu i friskt minne. Från ett husförhör i Genarp berättas sålunda, att en dräng av rädsla för förhöret gömt sig i ett stort skåp. Vid husförhören var det vanligt, att ungdomarna dansade i den ena ändan av gården, medan förhöret med de äldre pågick i den andra. För säkerhets skull hade man satt ut vakt vid dörren. På ett husförhör med Östra Skrävlinge rote i Husie socken någon gång på 1860-talet läste prästen: "Kretensare och araber och alla som bo uti Mesopotamien." Då en piga uppmanades att säga om detta, sade hon: "Kräfte å aborrar å alla som nosma på tampen." En gumma som skulle läsa psalmversen: "En stjärna gick på himlen fram, halleluja" läste i stället: "En kärra gick på himlen fram, håll i och dra." En dräng råkade ut för malören att tolka "Hosianna i höjden" som "hos Johanna i höet." Vid ett husförhör sade prästen till

en torpare: "Sätt ett annat ord för vårt dagliga bröd." Svaret blev: "Kavring." En annan gång frågade prästen en piga: "Kan människan leva allena av bröd?" Pigan svarade: "Nej hon får ha itt sticke sul åsse." Sin kyrkovärd frågade prästen en gång: "Har du läst Jakobs brev?" Svaret blev: "Nej, goda kyrkoherden, jag läser aldrig andras brev." Drängen Jonas i Gödelöv blev på ett husförhör tillfrågad av prästen: "Varför kallas du kristen?" Jonas blev förfärad vid prästens fråga och svarade: "Det är inte jag som kallas Kristen, det är den nye drängen till Ola Hans." Slutligen berättas från Söderslätt om en präst, som frågade en nyförlovad piga, om hon visste vem som hade instiftat äktenskapet. "Jo de har min fästeman å jag säl gjort oppe po jällen en kväll," svarade pigan.

Husförhören, som i två sekler satte sin prägel på allmogens liv, höra nu det förgångna till. Värdet av dessa har varit föremål för mycken diskussion. Att döma av allmogens röst voro husförhören som form för uppbyggelse alldeles förfelade. Många fromma och sant gudfruktiga gamla ha tydligt uttalat sin motvilja för husförhören och det sätt på vilket de bedrevos och anse sig inte ha fått någon som helst uppbyggelse. Husförhören ha emellertid trots allt också en positiv sida. Det är ofrånkomligt, att husförhören tjänat att vidmakthålla folkbildningen och läskunnigheten och även bidragit till allmän hyfsning, innan den obligatoriska folkskoleundervisningen genomförts 1842. Det är också omvittnat, att de gillen med högtidsstämning, vilka följde efter husförhören, betytt en ljusglimt och ett avbrott i allmogens vardag. De längder, som prästerna förde vid husförhören, de s. k. husförhörlängderna — föregångare till senare tiders församlingsböcker — utgöra ovärderliga källor för släktforskarna.

För kyrkan själv synas husförhören mest ha varit gagnlösa och skadliga. I själva verket voro de i den form de bedrevos ingenting annat än en grov parodi på församlingsvärd och gynnade uppkomsten av en onödig klyfta mellan präst och församling, där den ena parten var den förhörande och den andra den, som med känslor av olust och tvång måste underkasta sig förhöret. En yngre prästgeneration har också klart insett det orimliga i att förhöra folk rörande en sådan hjärtesak, som tron ytterst är, och funnit en god ersättning för husförhören i församlingsaftnarna, där präst och församlingsbor mötas till samvaro och uppbyggelse på samma plan.